

В. И. ЛЕНИН И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Христо Дудевски

Трудно е да се прецени ролята и значението на Ленин за формирането и развитието на българската социалистическо-реалистическа литература. И работата не е в това — да се „открият“ реминисценции от Лениновите трудове в произведенията на нашите революционни писатели от 20-те или 30-те години. С помощта на цитати или откъснати от контекста изрази едва ли ще се постигне нещо рационално. При такъв подход неизбежно се подкопава доверието на читателя към подобен род изследвания, защото проблемата за рецепцията на Лениновите идеи се третира в непълен вид, в недостатъчна връзка с общия литературен процес, а в нередки случаи — в противоречие със самите явления.

От друга страна, темата предлага изобилие от факти. Това също затруднява тяхното обхващане в цялост. Ето защо по необходимост тук ще се спира на няколко по-конкретни въпроси, които, струва ми се, носят главните черти на процеса.

*

Днес е аксиома, че партията на тесните социалисти, която пламенно приветствува Октомврийската социалистическа революция и призовава българските работници и селяни да последват примера на своите руски братя не само става съчредителка на III Комунистически интернационал, като сама се преименова в Българска комунистическа партия и тръгва по ленински път, но цялото развитие след Октомври 1917 г. до днес минава под знака на постепенното ленинизирание на работническото движение, на марксистическата теория, философия, литература и наука.

При това борбата за ленински път в българското работническо движение, както и борбата за социалистическа литература протича по различен начин в отделните исторически периоди, изпълнена е с различно съдържание, макар между тях да има дълбока приемствена връзка. Така първоначално — имам предвид 1918-1938 г. — у нас главните усилия са насочени към внасяне, превеждане и разпространение на съветската художествена книга и преди всичко съчиненията на В. И. Ленин. Достатъчно е да се каже, че за двете десетилетия, въпреки полицейския терор и преследването на преводачи, издатели, печатари и читатели, на български език излизат такива Ленинови трудове като „Държавата и революцията“ (1919), „Империализмът като най-последна фаза на капитализма“ (1919, 1932), „Комунизмът и съветската власт“ (1919), „Левичарството“, детска болест на комунизма“ (1920, 1926), „Най-близките задачи на съветската власт“ (1920), „Пролетарската революция

и ренегатът Кауцки“ (1920), „Материализъм и емпириокритицизъм“ (1930), „Какво да се прави?“ (1934), „Борбата на марксизма с ревизионизма и опортюнизма“ (1934) и много други още статии и брошури, намерили място в легалния и нелегален партийен печат. Това именно идейно богатство направи възможно на дело и творчески превъоръжаването на българските комунисти, писатели и читатели с мислите и принципите на Ленин. Едно явление, което в течение на петдесет години се налага и добива значение на традиция.

По отношение на цялата наша литература и култура разглежданият период от време се характеризира като период на системно и последователно възприемане философско-историческите и естетическите принципи на Владимир Илич. Факт е също, че работническият периодичен печат по различен повод, неуморно и с ясно разбиране на конкретните национално-исторически задачи запознава читателите както с личността на Ленин, така и с безсмъртните му идеи.

Всъщност името на „адвоката Улянов“ за пръв път прониква у нас още през 1896 г., но по-определено за него се говори едва в началото на сегашния век. Така през 1903 г. в „Работнически вестник“ се появява извадка от книгата „Какво да се прави?“ под заглавие „Що значи „свобода на критиката?“ (бр.41). Обърнете внимание: още това първо излизане на Ленин на български език стои в пряка връзка с борбата на тесняците срещу опортюнизма на общоделците. За това узнаваме от кратката бележка, с която е съпроводен Лениновият текст. Този бележка принадлежи на Георги Бакалов и гласи така: „Опортюнистите от цял свят, и българските в тяхното число, много обичат да си служат с гръмливата фраза „свобода на критиката“. Много кухи, безсмислени и банални слова са издумали те на тази тема... Ето защо намираме за интересно да дадем на нашите четци характеристиката, която руският другар Н. Лъонин дава на тъй наречената „свобода на критиката“ (в отличната полемична брошура „Какво да се прави?“).

Може би читателят ще помисли, че е печатна грешка, когато прочете „Лъонин“ вместо правилното Ленин. Ето какви любопитни обяснения дава сам Бакалов двадесет и една година по-късно в статията-спомени „Как бе посрещнат Ленин в България“.

„Что делать?“ — пише Бакалов — не бе първото литературно произведение на Ленин. Но с него той стана известен у нас, ако и отначало да се мислеше, че това е Плеханов. Самото му име (псевдоним) се произнасяше не Ленин, както трябва, като се произвежда от името на сибирската река Лена, край която е прекарал заточението си, а Лъонин, понеже руското ударење е се произнася ьо (сп. „Нов път“, 1924, кн. 2).“

Извършването на Великата октомврийска социалистическа революция се посреща и у нас като преломен етап не само в историята на народите — с нея се открива ерата на социализма и комунизма. „Тази именно велика революция, която е известна под името б о л ш е в и в и ш к а р е в о л ю ц и я, туря началото на новия свят... Тя е, която внася днес в целия стар свят дълбок преврат в психологията и съзнанието на грамадните народни, досега заблуждавани и потискани мнозинства“ — четем в уводната статия на „Ново време“ от 1 юли 1919 г. Наистина ражда се един нов тип светогосещане, което неизбежно и закономерно извиква на живот нови форми на обществена и литературно-художествена изява.

Ленин и ленинизмът се оказват едни от най-големите „факти“ в най-новата история на човечеството. Ленинските идеи оплодояват развитието на всички потиснати страни и народи. Към Ленин и ленинизма протягат ръка и всички ония писатели, които с делата и произведенията си искат да служат на освободителното дело на работническата класа. Бернард Шоу заявява високо: „Сега

в Европа има един интересен политически деец — Ленин.“ Не по-малко категоричен е Ромен Ролан: „Ленин е най-великият човек на делото в нашия век и най-безкористният.“

Може би М. Горки обаче сполучва да определи главното у Владимир Илич. Той пише: „Ленин беше руснак, който дълго живя извън Русия, като наблюдава внимателно своята страна, — отдалеко тя изглежда по-живописна и по-ярка. Той правилно оцени нейната потенциална сила — изключителната талантливост на народа, още слабо изразена, неподтикната от историята, тежка и мудна, но талантливост във всичко върху тъмния фон на фантастичния руски живот, блестящ със златни звезди.

Владимир Илич разбуди Русия и сега тя няма да заспи.“

Позволих си да цитирам тия признания, защото те ни въвеждат изцяло в обществена и литературната атмосфера на 20-те години, показват отношения на писатели със световно значение към делото и личността на Ленин. Подобни признания ще се открият и в нашия печат.

Така например през април 1920 г. в нашата страна се отбелязва най-широко 50-годишнината от рождението на Владимир Илич. Списание „Ново време“ му посвещава две свои книжки (1 и 2). Между много статии и информации заслужават специално да бъдат посочени следните: „Международното положение. Реч на Ленин в I заседание на II конгрес на III Интернационал“, извадки от речта на М. Горки на тържественото събрание в Москва, посветено на Владимир Илич, поздравителна телеграма до юбиляра, гласувана единодушно от събранията на Петроградския съвет и други.

Трябва да се пренесем мислено в онази епоха, за да разберем обществения резонанс на тия материали за Ленин, които българският работнически и прогресивен читател е могъл да прочете в теоретичния орган на партията. Тяхното значение се повишава и от обстоятелството, че те съдържат данни, които имат определено значение в утвърждаване авторитета на Ленин сред нашата работническа класа, а оттам — сред напредничавата интелигенция, поетите и писателите.

И действително, при всяка следваща годишнина на Октомври името на Ленин все по-здраво и по-често започва да се схваща като синоним на социалистическата революция и на нова Русия.

В това отношение е показателен брой 10 (от 3 ноември 1921 г.) на в. „Равенство“, орган на жените комунистки (тесни социалистки), посветен на четвъртата годишнина на Октомврийската революция. Тук на уводно място е поместена скица с молив на Ленин, под която четем подробна животописна бележка: „Съветското правителство намери в Ленин не само своя най-велик политически вожд, практик, организатор, разпален пропагандист, певец и поет, но още и най-великият теоретик, своя Карл Маркс.“

През 1922 г. Владимир Илич заболява тежко. Научили за това, българските комунисти преживяват лекуването му като свое лично страдание. Затова пък, когато той оздравява, „Работнически вестник“ пуска нарочна илюстрирана притурка (от 7 ноември 1922 г.), като свързва този празник с петата годишнината на революцията. В началото на приветствието се казва:

„На д р . Л е н и н !

Българската комунистическа партия (тесни социалисти) и народните мнозинства от градове и села, които вървят под нейните борчески знамена, научиха с трепетна радост за пълното оздравяване на вдъхновения вожд на международната пролетарска революция др. Владимир Илич Улянов Ленин. Те поздравяват руските работници и селяни, че великият кормчия е поел отново ръководството на всечовешкото освобождение. . .“

Доколко Ленин навлиза дълбоко в съзнанието на българския народ може да се съди и по начина, по който се запознава с различни епизоди от живота му по време на заточението в Сибир, в емиграция и през дните на Октомври. Повечето от тези материали излизат по страниците на „Работнически вестник“.

Сами по себе си те са прекрасен документ за всенародната обич и необикновена популярност на Владимир Илич, например:

„На 23 април — разказва Д. Мануилски (1920) — по цяла Италия празнуваха рождения ден на Ленин.

В общинската канцелария донасят дете за записване в регистра.

— Името? — пита чиновникът.

• Пиши: Л е н и н! — твърдо заявява майката.

— Но в календара няма такъв светец? — възразява чиновникът.

— Няма що: записват го.“

За изграждане на правилна представа у нашия читател за личността и делото на Ленин допринасят и много други материали, които пълнят страниците на „Ново време“, „Младеж“, „Работнически вестник“, „Народна армия“, и на които тук едва ли следва подробно да се спирам. Но не мога да отмина смъртта на Владимир Илич.

Съобщението предизвиква истински народен траур, въпреки терора и „специалните“ мерки на деветоюнските превратаджии. В София улиците биват облепени с некролози, издание на Комунистическия младежки съюз; в Шумен и редица села и градове стават траурни събрания; с нарочни броеве излизат „Работнически вестник“ (бр. 12), „Звезда“ (бр. 2), „Бъдеще“ (бр. 2), „АБВ“ (бр. 1 и 2), „Пламък“ (кн. 2) и други.

Колко поучителен е примерът с Гео Милев. За него отношението към Владимир Илич се оказва много повече от „пробен камък“ за новото му отношение към освободителните народни движения изобщо и към Октомврийската революция частно. В същото време това е стъпка напред в усилията му да се слее с революционните маси, творчески да разбере и овладее Ленин и ленинизма. Само така може да се обясни, защо в „Пламък“ излиза първата по рода си у нас статия „Ленинизъм“. В главното авторът успява да даде сравнително пълно определение на това понятие.

На смъртта на Ленин откликва също литературният седмичник „Развигор“, редактиран от Александър Балабанов и Елин Пелин. В брой 128 от 2 февруари 1924 г. е поместена статията „Н. Ленин“ от Георги Цанев. Доколкото досега на нея критиката не е обръщала внимание, смятам за оправдано да приведа началото и края ѝ:

„Може, за някои, идеите, на които Ленин служеше, да са велико заблуждение, но той вярваше искрено, че с тях ще донесе щастие на измъченото човечество. И вярата на тоя човешки добродетелател нищо не бе в състояние да смути. Дори неуспехът, дори грешките. Защото, честен в мисълта и делото, той проявяваше гигантска упоритост да защити и прокара своето, но притежаваше също тъй и рядката добродетел да се откаже от направеното, да признае доказаната грешка и да продължи пътя си напред. Нещо, което за малцина политици може да се каже.“ И по-надолу: „Надарен със силна воля, с грамадна енергия, Ленин е всякога в действие. Когато не е между работниците, той пише книги. Той е способен да прекарва цели години по 15 часа дневно в библиотеките. Между многобройните негови съчинения две ще оставят трайни следи в социалистическата наука: Развитието на капитализма в Русия и За емпириокритицизма. В първото той доказва по един бляскъв начин, че Плеханов има право, като поддържа, че и Русия ще мине през капиталистически стадий на развитие. . . Второто съчинение е

философско, в него Ленин се разправя с всички ония, които искаха да поправят или допълнят неговия учител Маркс.

Голям икономист, вещ социолог и мъдър политик, Ленин е преди всичко реалист. Няма нищо по-омразно за него от метафизиката на догмите. Всичко, което е противно на един доктринер — това е Ленин.“

Стойността на тези бележки се увеличава, като се вземе предвид фактът, че в периода 1924—1930 г. само откъслечно и косвено българският читател е бил запознат с такива Ленинови съчинения като „Развитието на капитализма в Русия“, „Материализъм и емпириокритицизъм“ и други. И все пак, значението на тези и други наши преценки за Ленин, за които мястото не позволява да говорим подробно, според мен е много по-широко, отколкото обикновено им се признава. Те са извор за разбиране и тълкуване на процесите, които се извършват в съзнанието на революционно настроения български работник, селянин и народен интелегент. Защото ленинизмът не е доктрина, а живо, творческо учение за победата на социалистическата революция и в национален, и в световен мащаб; ленинизмът е теория и практика на пролетарската революция, на строителството на социалистическото и комунистическото общество...

Как по-конкретно протича у нас борбата за Ленин в областта на литературната теория и критика?

Отговор на този въпрос е трудно да се даде. По него може да се напише голям научен труд — и по размери, и по идеи. Може би днес няма друга по-отговорна и актуална тема от темата Л е н и н в Б ъ л г а р и я. Тя очаква своята разработка във всички аспекти — философски, обществено-политически, икономически, исторически, литературно-художествен и пр.

*

Всъщност още в началото на 20-те години отношението за или против Ленин прераства в отношение за или против социалистическото изкуство. Особено остро тази борба се разгаря в областта на литературната теория и критика. Просто налага се да бъдат разграничени позициите — отляво и отдясно. Толкова повече, че сега се възстановяват някои модернистични тенденции, имали широко разпространение в периода преди войните. Ето защо пролетарско-революционните писатели преди всичко атакуват епигоните на декаданса. На този актуален проблем например Иван Клинчаров посвещава статията „Свободата на художника“ („Работнически вестник“, седмична притурка, № 26, 1922). Авторът осъжда индивидуалистическите залитания, убеден е, че с въпроса за „свободата на художника“ се занимават обикновено тези, които най-малко осигуряват действително свободно развитие на литературата и изкуството. За тях „свободата“ просто е синоним на господството на привилегированите в обществото. Нима е свободен работникът, нает от капиталистите. Не е ли истина, че „доброто“ буржоазно общество, за да има художника на своя страна, му предлага най-различни примамливи неща — тлъсти хонорари, комфортен живот и т. н. А постоянният страх от мизерия го принуждава „доброволно“, дори „съзнателно“ да прекланя глава и от пасивен или враждебен да стане негов глашатай. „Това обстоятелство — продължава Клинчаров — характеризира още по-добре „свободата“ на художника, която при тия условия е сведена до нула, но то показва още и това, каква дръзка наивност е обхванала ония поети и художници, които си въобразяват, че тяхната „фантазия“ е досущ свободна да хвърчи в облаците и небесата... в действителност те плуват напълно по водите на капиталистическата класа и нейната диктатура.“

Че тези редове са перифраза на мисли от историческата статия на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ е във всякакво съмнение.

Именно към 1922 г. интересът към Владимир Илич сред нашите по-млади партийни писатели и литературни критици придобива някои трайни черти. Една от тези прояви е статията „Свободата на художника“. Като отбелязвам още веднъж самия факт, съвсем не мисля, че може да се поставя знак на каквото и да било равенство между двете статии. Те са несъизмерими. Както е известно, през следващите години Клинчаров не опази и онова малко, което имаше като партийен литературен критик в периода 1918-1923 г.

Но да се обърнем към други явления, говорещи за мястото на Ленин в нашия литературен живот. При ония национални условия, а до голяма степен и под въздействието на новата руска литература у нас се поставя по-категорично и въпросът какъв трябва да бъде типът на съвременния писател, а оттам — неговият художествен метод. Разбира се, тези въпроси само се разискват, без да се стига до сериозни изводи.

Повод за тази малка дискусия дава разпространението на имажинизма в поетичното творчество на неколцина наши млади автори, които в същото време изразяват определено съчувствие към борбите на работническата класа. Не всичко, което се препоръчва за „ново“ — напомним „Работнически вестник“ (седмична притурка, № 9, 1922), — е истински ново. Напразно у нас се спекулира и с името на Сергей Есенин. Като течение имажинизмът не може да стане изразител на сегашната революционна епоха, защото тя му е чужда, нито се побира в „мъничката, раздвоена и анархистична душа на имажиниста“. Тия именно наблюдения върху творчеството на имажинистите дават достатъчно основание да бъде изразена надеждата, че „новото време ще роди наистина едно друго течение в поезията, но то ще бъде един нов реализъм, с пламенна любов към света и хората, течение, което ще роди... революционният пролетариат.“

Няма спор — това е едно от най-ранните определения на идейните и естетическите основи на новия художествен реализъм, на изискванията към литературата и изкуството на работническата класа. Авторът не си представя раждането на социалистическата литература иначе, освен върху опита и традициите на миналото, разбира се, на здравите реалистични и революционни традиции — от една страна, а, от друга — новата (разбирай: социалистическата, партийната) литература може да бъде творческо дело само на пролетариата, вдигнат от своя авангард — Комунистическа партия — на борба за отхвърляне игото на капитализма и фашизма.

При тоя непрекъснато нарастващ интерес към философско-теоретическото наследство на Ленин за пръв път у нас се публикува неговата статия „Партийна организация и партийна литература“ под заглавие „Партийната литература. (Из съчиненията на Ленин)“. Както трябва да се очаква, тя излиза в теоретичния орган на партията — списание „Ново време“ (кн. 10, 1923). Явно нейната поява на български език е нов стимул в ленинизирването на нашия литературен фронт. Разполагайки с нея, през следващото десетилетие българската марксистическа критика и литературна теория много по-успешно воюва за ленински етап в развитието на националната литература, изкуство и култура.

През втората половина на 20-те години в нашите революционни вестници и списания редом с материали от В. И. Ленин, М. Горки, А. В. Луначарски намират също място статии от троцкистите „литературоведи“. И това се разбира от само себе си, имайки предвид тогавашната сложна обстановка у нас и в Съветския съюз. Опрени обаче на Ленин, нашите изтъкнати революционни писатели, литературни теоретици и критици по-бързо преодоляват сектантството, започват по ленински да разглеждат ролята и мястото на писателя художник в обществения живот.

У нас много се пише и говори за Георги Бакалов като ученик и пропагандист на Г. В. Плеханов. И това е правилно. Както никои друг български марксист Бакалов прави най-много за превеждането, разпространението и утвърждаването на историческите, философските и литературните трудове на бележития марксист. Но Бакалов беше изключително чувствителен като оперативен работник към всяка нова идея, родена от пролетариата. Затова нищо чудно, че в годината, когато издава своето най-„плехановско“ съчинение „Беседи по изкуството“ (1924), почти едновременно той вече чете, превежда и пропагандира Ленин. Например Бакалов не просто отбелязва смъртта на Владимир Илич в списание „Нов път“ (кн. 6, 1924), ала покрай другите материали препечатва края на „Партийна организация и партийна литература“. Наистина тя е пусната с променено заглавие „За свободата на изкуството“, но под линия е обяснено: „Из съчиненията на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ от 13 ноември 1905 г.“

Не само това. Ленински идеи помагат на Бакалов да отговори по-вярно и исторически с по-трайна перспектива на „критиката“ от страна на списание „Златорог“ (кн. 2, 1924) за книгата му „Беседи по изкуството“. Според „Златорог“ марксистическата мисъл в България не могла да се развие самостоятелно — „някой все трябва да я води на юлар“. И този „някой“ се оказва Съветска Русия. По адрес на тези клеветници от „Златорог“ Бакалов с гордото чувство на български комунист и интернационалист отвръща: „Не отричаме, че Русия много ни е учила и ни учи (па и златорожци би могло още повече да научат от нея), но и без практиката на Съветска Русия ние винаги сме били убедени в значението на изкуството за пролетариата... и сме работили за приобщаване на пролетариата към поезията.“

Както се вижда, Бакалов споделя напълно ленинската позиция на доверие в творческите възможности на работническата класа. Още в условията на капитализма, тя започва да изгражда своя художествена литература, която е подчертано класова, партийна, бидейки същевременно дълбоко народна. Завършек този процес намира в победата на социалистическата революция. Тогава литературата както всеки друг вид изкуство започва да отразява интересите на цялата нация и е нейно дело.

Ленински мисли подхваща и Тодор Павлов в статията „Човекът на най-новата история“. Страстно утвърдителният ѝ тон, адресирана към първата годишнина от смъртта на Владимир Илич, е белег че нашата литературна теория и критика търсят нови пътища на развитие. „Ленинизмът... е най-правилното, най-последователното развитие на марксизма при новото икономическо и политическо положение в буржоазното общество“ — обобщава авторът („Нов път“, кн. 7-8, 1925).

За какво друго, освен за силно повишен интерес към литературно-теоретическото наследство на Ленин говори също фактът, че към него се насочва и писателят-демократ Антон Страшимиров, който в редактирания от него вестник „Ведрина“, публикува част от статията „Лев Толстой като огледало на руската революция“ (от началото на третия абзац). Във „Ведрина“ статията се печата с наслов „Два полюса. Ленин за Толстой“ (бр. 1).

Така постепенно нашите писатели се научават да четат Ленин, да го пропагандират, а впоследствие — и да се ръководят от неговите безсмъртни мисли. Тези положителни страни в интереса към Владимир Илич естествено довеждат към началото на 30-те години до появата на такива статии като „В. И. Ленин — литературен критик“ (в „РЛФ“, бр. 55). Статията не е подписана. Тук има много спорно, но самото ѝ публикуване представлява значителна стъпка напред. Преди пет или повече години тя не можеше да излезе, тогава условията у нас още не бяха наизрекли. Но сега, през първата половина

на 30-те години, когато се завръщат от Съветския съюз мнозина наши писатели и литературни работници, прекарали там по няколко години като политически емигранти, борбата за социалистическа литература се разгръща с нова сила и от по-други позиции.

Именно в Съветския съюз Георги Бакалов и Тодор Павлов, Марко Марчевски и Крум Кюлявков се сдружават с младите писатели, непосредствено се запознават с новите обществени и литературни явления, творчески усвояват литературно-художествения и теоретико-критичен опит. Ще напомня, че Бакалов живее в съветската страна от 1929 до 1932 г. Този период от време като че му е достатъчен да погледне с нови очи досегашното си развитие като революционен марксист, да преоцени (за себе си) по ленински Плеханов и връщайки се в родината, той издава брошурата „Против меншевизма в литературознанието“ (1934). Сега лозунгът е: „Напред към Ленин!“

И все пак, издаването на брошурата „Против меншевизма в литературознанието“ още не е ленинизъм в литературната теория, история и критика. В нея могат да се открият редица отклонения от Ленин, черти на груб социологизъм, недооценка на художествената специфика на литературата и пр. Наред с това, особено що се отнася до рецензентската дейност на Бакалов, ленинското начало упорито и твърдо си пробива път. Това ленинско начало се открива в новите му статии за Вазов, в отзивите за книги на Людмил Стоянов, Георги Караславов, Христо Радевски, Крум Велков, Николай Хрелков, Никола Ланков, Младен Исаев. Например в рецензия за романа „Село Борово“, след като му дава висока преценка като белетристично произведение на септемврийска тематика, Бакалов се обръща към някои слабости от миогледен характер. И в тази връзка той подига въпроса за по-нататъшното идейно превъоръжаване на нашия революционен писател.

Ясно е, че тези успехи съвсем не са случайни. Те идват като резултат от натрупан идейно-теоретичен и литературно-художествен опит още през 20-те години. Нека не се забравя, че даже в периода на „Беседи по изкуството“ Георги Бакалов има към Плеханов онова отношение, което към него в е ч е Ленин е изразил с думите: „Не може да стане човек истински комунист, без да изучава — именно да изучава — всичко, което Плеханов е написал по философия, тъй като това е най-добро в цялата международна литература по марксизма.“ Същата мисъл е цитирана в „Беседи по изкуството“. Пак там е изказана и друга съществена идея: „... За да се разбере изкуството като проява на обществената идеология, трябва да се изучава то в неговата история; в историята на изкуството се крие неговата теория“.

Връщам се към „Беседи по изкуството“ съзнателно, защото, както ще се види, авторитетът на Плеханов като литературен теоретик и рецензент-практик у нас продължава да има свои поддръжници. Става дума за статията, „Ленин за литературата и изкуството“ от Горазд (Димитър Полянов), публикувана в „Наковалия“ (бр. 193, 1930), където по същество се издига лозунг „Назад към Плеханов“. Справедливо тази статия среща общ отпор в лицето на по-младите представители на партийната литературна критика. Чрез остри полемични статии те доказват, че днес трябва да се върви напред към Ленин, без това да означава ни най-малко пренебрежително или още по-лошо — нихилистично отношение към философското наследство на Маркс, Енгелс или Плеханов. В заключителната статия по повод на разгорялата се по онова време дискусия е дадено общо взето правилно обобщение:

„За периода след Септемврийското въстание, особено за последните две-три години нашият пролетариат има ред крупни успехи в овладяването на ленинската идеология. И трябва да се подчертае тук, че за големия борчески подем, който имаме особено сега, този факт изигра огромна роля“ (в. „РЛФ“, бр. 95, 1932).

Тези редове са написани през 1932 г., годината, в която нашата революционно-социалистическа литература се обогатява с такива книги като „Среднощен конгрес“, „Пожари“, „Към партията“, „Споржилов“, „Село Борово“ и други.

Следователно, борбата за ленински етап в нашата литература е твърде неравен процес, откриват се отклонения, погрешни стъпки, макар в главното винаги да се е вървяло напред. От външни декларации, голо цитатничество, каквито могат да се открият в множество статии, публикувани в „Наковалня“, „РЛФ“, а по-късно в „Щит“, „Литературен преглед“, „Звезда“, „Нова литература“, „Кормило“ и „Литературен критик“ постепенно се минава към по-устойчиви становища, с по-голямо разбиране и вникване отделни мисли на Ленин намират своя контекст в нашата литературна критика, теория и история. От значение също е последователността, с която се отстоява ленинската идея за комунистическата партийност на литературата и изкуството. И за нея не малко е направил „РЛФ“.

Истина е, че не винаги релефци бяха на онова равнище, на което субективно искаха да стоят. Но като правило те именно неуморно, съобразявайки се с политическия момент и литературната атмосфера у нас, пропагандират принципа на партийността. Впрочем тези им заслуги отбелязва сам Бакалов в свой отговор на работническо запитване: „Едвам със започването на „РЛФ“ си проби път, наложи се като господстваща линия идеята за партийността в изкуството, която само в плаха и неразвита форма се е срещала в някои от по-раншните писания. Да се конкретизира тази идея в приложението ѝ към отделни явления на литературата, да се задълбочи и обхване целият фронт на пролетарската литература (без партийност тя престава да бъде пролетарска) — ето нашата линия в литературознанието и критиката“ (сп. „Звезда“, кн. 2, 1932).

Точно така — това е линия в новото българско литературознание и критика. Едва ли по-пълно би могло да се определи главното в литературния процес. Речем ли обаче да посочим още по-конкретно условията, които правят възможно всичко това, означава да се напише подробен очерк за нашата марксистическа критика и литературна теория в периода на монархофашизма, а това е друга тема.

Тук бих искал да допълня само следното: с овладяването на принципа на комунистическата партийност в литературата от писателите комунисти и антифашисти неизбежно настъпва диференциране и задълбочаване — едно явление, което тепърва ще се разгръща и обогатява. И обратното: приближаването на партийното ръководство до литературата предполага конкретно и всестранно познаване задачите и спецификата на целия процес.

От друга страна, нашите писатели и демократично настроения читател са могли да прочетат редица статии в прогресивния печат, където подробно се излагат новите търсения в съветската литература и преди всичко основите на нейния метод — социалистическия реализъм. И това се върши напълно съзнателно, планомерно. Очевидно тази дейност има предвид Г. Бакалов, когато говори за нашата, т. е. за пролетарско-революционната, социалистическо-реалистичната линия в съвременното литературознание и критика. Естествено в началото термините не са достатъчно „определени“ и по съдържание и по обсер, пишат се твърде голямо количество статии за същността на новия метод, правят се сериозни теоретични усилия да се обобщи макар и малкия опит на миналото.¹ Но не липсват също определения, които и днес са валидни за нас. Например в „Звезда“ на Бакалов четем: „Социалистическият реализъм не е замръзнал канон, не е измислена мъртва мярка. Социалистическият ре-

¹ Т. Павлов. Избрани съчинения, т. 7, вж. полемиката с Вл. Василев.

ализъм е родил се и развиващ се литературен стил, той е процес. Социалистическият реализъм се осъществява в различните писатели в различна степен на майсторство, в различна степен е овладян от тях. Той се осъществява по индивидуалните особени пътища, в съревнование на различните творчески маниери и тенденции (кн. 24).“

Това определение на новия художествен метод на съветската литература и изкуство принадлежи на Валери Яковлевич Кирпотин, сега професор в Литературния институт „М. Горки“ в Москва. Преводът е направен от списание „Литературный критик“ (кн. 1, 1933), където статията е озаглавена „О социалистическом реализме“, с подзаглавие „Закат буржоазного искусства (Ложь в искусстве)“. Т. е. статията на Кирпотин хронологически предхожда доклада на А. А. Жданов, четен на I конгрес на съветските писатели, състоял се през август 1934 г.

С други думи, социалистическият реализъм като революционен метод не е измислен и „наложен“ на съветските писатели (тези измислици все още разпространяват специалистите по съветска литература и „светолозите“ в САЩ и на Запад), а се ражда и развива в творчеството на Горки, Шолохов, Маяковски, Алексей Толстой, Константин Паустовски и останалите съветски писатели в процеса на борбата за социализъм и самото строителство на новото съветско общество. Социалистическият реализъм съвсем не ограничава отделните автори, нито регламентира никакви еднакви за всички изисквания. Както подчертава още Кирпотин, социалистическият реализъм „се осъществява по индивидуалните особени пътища, в съревнование на различните творчески маниери и тенденции“.

Що се отнася до българските писатели, с течение на времето те все творчески се научават да прилагат принципите на социалистическия реализъм, който поради цензурни причини продължават да наричат „нов художествен реализъм“. За избиране на отделни понятия, както и на самото съдържание на принципа на комунистическата партийност в литературата несъмнено допринасят и някои нови теоретични статии на А. В. Луначарски и П. Юдин, които също биват препечатани у нас — в „Щит“ (бр. 16) и в „Нова литература“ (кн. 4, 1935), както и откъси от докладите и изказванията на делегатите на I конгрес на съветските писатели („Литературен преглед“, бр. 1). Постепенно честните труженици на перото се убеждават, че именно съвременната руска съветска литература е най-високоидейната, най-напредничавата литература; тя именно продължава традициите на руската класическа литература, нейния хуманизъм, вяра в човека, борба за социална правда, издига на ново стъпало идейните и естетическите изисквания, поставя проблемите на героизма, за възпитанието на новия човек, за социалистическата култура като закономерно продължение на всичко най-добро, създадено от човечеството в периода на класовите обществени формации.

В тая необикновено напрегната и сложна обстановка на идейното и художествено преустройство революционното ядро на българските писатели прави нови и решителни стъпки към социално ангажираната литература. В борба с буржоазната и фашистката идеология се появяват литературните произведения — „Холера“ на Л. Стоянов, „Татул“ и „Снаха“ на Г. Караславов, „Бентът трещи“ на Г. Белев, „Моторни песни“ на Н. Вапцаров и други. Това са едни от върховете в националната ни литература.

И ако понякога се чуват гласове, че не всички от тези произведения са написани по метода на социалистическия реализъм, че в тях недостатъчно последователно е приложен принципът на ленинската партийност в литературата, това е само още едно неприятно наистина доказателство, че у нас не са докрай преодолені някои стеснени представи за новаторската същност на

социалистическия реализъм. Самата критика, която например Г. Караславов прави на частнособственическия бит, морал и буржоазна идеология, е критика от позицията на комунистическата партия. Литературата е активен процес, при който именно хората на изкуството имат възможността и задължението не само да „видят“ и защитят в своите художествени произведения принципния характер на усилията и постиженията за социално преустройство, но да видят и обобщят техния естетико-духовен характер от гледна точка на недалечното комунистическо бъдеще.

Ето това ново светоотношение нашите писатели получават, общувайки все повече и по-продължително с Ленин. Първоначално по мисъл, по-късно и в практиката си те се убеждават, че социалистическия реализъм, така да се каже, в своята „чиста“ форма е единствен като художествен метод, който се гради върху философско-теоретичната основа на ленинската теория на отражението и определението на Енгелс за типичното. И това е дълбоко обновителен процес, който засяга не само художествената литература като цяло, но се отразява върху развоя на другите изкуства — живопис, скулптура, музика, кино и театър.